

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ МНЕМІЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються теоретико-методологічні підстави дослідження психологічних особливостей саморегуляції мнемічної активності сучасного студента. Емпіричним чином вивчаються й інтерпретуються основні характеристики саморегуляції мнемічної підсистеми суб'єкта навчально-професійної діяльності, закладаються передумови подальших психолого-педагогічних досліджень механізмів та закономірностей впливу метакогнітивних систем на динаміку креативності майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: *метапам'ять, суб'єкт, регуляція, навчально-професійна діяльність, воля, структура, показник, зв'язок.*

Постановка проблеми. Саморегуляція людиною такого важливого пізнавального процесу, як пам'ять, завжди викликала підвищену увагу тих науковців, які цікавилися вивченням даного пізнавального процесу, що відбувалося, незважаючи на розбіжності між окремими науковими школами та деякий феноменологічний і термінологічний дисонанс. Адже пам'ять є тією ланкою когнітивної сфери людини, що відповідає як за збереження досвіду минулих поколінь у різних сферах життєдіяльності людства, так і за накопичення власного життєвого досвіду окремого індивіда протягом його життя. Природно, що для того, щоби впоратися з такими значними за обсягом та складними за змістом когнітивними завданнями, пам'ять людини має бути відмінним чином впорядкована, налагоджена та внутрішньо узгоджена як у стратегічному, так і в теоретичному аспектах. Зі зростанням обсягу та підвищенням рівня складності інформації, що переробляється людиною, їй доводиться все частіше та ретельніше регулювати функціонування своєю мнемічної системи шляхом свідомої, доцільної та систематичної вольової активності. Отже, вольові, контролюючі характеристики психіки людини як у кількісному, так і в якісному аспектах поступово стають свого роду чинниками подальшого когнітивного прогресу як окремої людини, так і людства загалом. Деякий час недостатньо розглянутими лишалися питання контролю та регуляції мнемічної сфери людини в розрізі функціонування її вольових якостей і характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу А. Карповим та І. Скитяєвою теоретично обґрунтовано та в подальшому емпіричним шляхом доведено, що новоутворені мнемічні зв'язки мають найбільшу продуктивність актуалізації за

умови, що процеси пам'яті, здебільшого це стосується запам'ятовування, виступають у ролі метадії [3, с. 142].

J. Flavell, H. Wellman у процесі активного дослідження можливості розвитку когнітивних та мнемічних здібностей розуміють під метапам'яттю певну систему узагальнених способів організації мнемічної діяльності та сукупність передумов ефективного використання мнемічних операцій і прийомів (це, зокрема, планування та контроль), що є, у свою чергу, складовими частинами мнемічного арсеналу суб'єкта мнемічної діяльності [9]. До того ж вони збагатили теорію метамнемічних досліджень уведенням у вживання таких характеристик метапам'яті, як чутливість (поінформованість людини про необхідність мнемічної діяльності) і варіативність (полягає в індивідуальних параметрах мнемічної системи людини, змістовій характеристиці мнемічного завдання та знання людини про власні мнемічні стратегії як вищий рівень організації способів запам'ятовування).

На думку А. Brown і співавторів [8], наявність численних та систематичних зв'язків між пам'яттю й іншими когнітивними процесами на об'єктивному рівні зумовлює взаємодію між ними і на метарівні, тому одним із положень метакогнітивізму, серед іншого, має бути вивчення різних когнітивних явищ у їхніх взаємозв'язках між собою.

Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, із закордонних дослідників до означення метапам'яті як психічного феномена підходить R. Kluge, який, досліджуючи взаємодію пізнання та контролю в процесі утворення метакогнітивної реальності, намагається виділити двокомпонентну структуру метапам'яті, а саме: когнітивний бік (інформація про пам'ять у загальному сенсі й усвідомлення індивідуальних особливостей власної пам'яті

тощо) та процесуальний бік (аналіз ефективності використовуваних стратегій запам'ятовування, контроль і регуляція цих процесів) [11].

W. Schneider, використовуючи поняття метапам'яті як узагальнюючу психологічну характеристику поінформованості людини щодо власної пам'яті, досліджує процес розвитку метапам'яті в онтогенезі людини та доходить висновків про наявність позитивної вікової динаміки пізнання людиною ефективності стратегій індивідуального запам'ятовування й умов їх застосування. Саме це, на його думку, приводить до зростання селективності (вибірковості) метапам'яті та підвищення рівня продуктивної реконструкції мнемічного досвіду людини [15].

Дослідження Т. Хомуленко показали, що ще до того, як саморегуляція стає основною рисою вищої стадії онтогенезу пам'яті, елементи цієї саморегуляції, з'являючись на більш ранніх стадіях онтогенетичного розвитку психіки, створюють належне підґрунтя для подальшого розгортання саморегуляції пам'яті як цілісного і системного психічного процесу [6, с. 113]. Отже, розширюється предметна область метапам'яті до таких її характеристик, як метамнемічна обізнаність (знання про індивідуальні особливості пам'яті та закономірності ефективного запам'ятовування), здатність до планування під час запам'ятовування (уміння обирати мету, вибирати стратегію і засоби її досягнення) та мнемічний моніторинг (здатність інтроспективно переглядати і простежувати перебіг процесів пам'яті).

Т. Хомуленко вважає, що ґрунтовне емпіричне дослідження метапам'яті «<...> має включати показники мнемічної обізнаності, диференційованості самооцінки, її адекватності в проявах прогностичності, схильності до планування процесу запам'ятовування, моніторинг-контроль процесу запам'ятовування в проявах рефлексивних функцій (дослідницької, критичної, нормативної) та вибіркового відтворення» [7].

На думку О. Лактіонова, який вивчав структурно-динамічну організацію індивідуального досвіду людини, мнемічний досвід як компонент індивідуального досвіду може виконувати функції накопичення, інтеграції та реінтеграції отримуваної людиною впродовж життя інформації для стабілізації життєдіяльності індивіда. На його думку, на різних щаблях психічної активності людини динамічні перетворення мнемічного досвіду реалізуються завдяки наявності циклічного рекурсивно-хронологічного ланцюга трансформацій пам'яті впродовж життя, важливим проявом яких є зіставлення блоків, функцій та механізмів на окремих циклах; базовими показниками мнемічного досвіду є стадіально пов'язані оперативна довготривала пам'ять, біографічна й історична пам'ять [4].

Констатуючи відсутність певного прогресу в дослідженнях механізмів та закономірностей пам'яті людини у другій половині минулого століття, закордонні дослідники Е. Tulving та S. Madigan вбачали причину цього негативного явища в неповній придатності для подальших досліджень наявних методів та засобів експериментальних досліджень і необхідності пошуку новітніх шляхів вивчення пам'яті людини. Натомість вони пропонували в подальшому досліджувати знання людини про свою пам'ять, розглядаючи останнє як цілком унікальну властивість пам'яті людини, вивчення якої може мати значний евристичний потенціал [16, с. 477].

В. Волошина [2, с. 24–25], розмірковуючи над наявними означеннями та характеристиками метапам'яті як психічного феномена, пропонує розглядати її як вищу форму організації суб'єктом власної мнемічної сфери, що полягає в осмисленні й усвідомленні ним актуальних знань про зміст пам'яті та способи регуляції своєї мнемічної активності. На думку автора, будучи інтегральним психічним явищем, метапам'ять поєднує в собі інші взаємозв'язані психічні явища та має певну структуру, між компонентами якої існують функціональні взаємозв'язки, та яка реалізується у своїй динаміці в процесі діяльності суб'єкта.

За П. Блонським, який аналізував проблеми співвіднесення, взаємодії пам'яті та мислення, саморегуляція пам'яті полягає в поступовій реалізації таких її компонентів, як конкретизація самої мети запам'ятовування, перетворення конкретизованої усвідомленої мети на внутрішній план дії, удосконалення критеріїв відбору мнемічних дій для досягнення цієї мети, прогнозування процесу відтворення, повне оволодіння критеріями запам'ятовування, здатність оперативно продукувати адекватну і відносно стійку розумову модель об'єкта запам'ятовування, створення та постійне урізноманітнення засобів запам'ятовування та способів подальшого відтворення інформації, провадження на постійній основі рефлексії та регуляції на її основі даних використовуваних способів [1, с. 87].

Свого роду фундаторами наукової концепції метапам'яті виступили L. Narens і T. Nelson, які на початку 90-х рр. минулого століття обґрунтували й узагальнили основні теоретичні положення й емпіричні результати в дослідженнях метапам'яті, поширені в закордонній психології тих часів [14]. Вони висунули власну модель метапам'яті як психічного феномена: процес запам'ятовування за своєю будовою складається принаймні із двох взаємопов'язаних рівнів, зазвичай наявні так звані об'єктивний рівень (сутність його полягає у фактичному запам'ятовуванні людиною певної інформації) та метарівень (рівень контролю людиною процесу запам'ятовування певної інформації).

ції). По своїй суті метарівень є динамічним відображенням суб'єктивного уявлення людини про попередній, об'єктивний рівень (тобто динамічна модель суб'єктивного уявлення людини про об'єктивний процес запам'ятовування); зв'язки між суб'єктивним та об'єктивним рівнями виступають як системоутворюючі, різноспрямовані, такі, що визначають напрямки руху інформації про процеси запам'ятовування й інформації про процеси керування ними між цими двома рівнями метапам'яті як психічного явища. Ці зв'язки систематизуються та визначаються як процеси моніторингу та контролю людиною власного запам'ятовування.

У результаті аналізу розуміння процесів метакогнітивного моніторингу та метакогнітивного контролю в структурі метапізнання в працях L. Jacoby, R. Kluwe, A. Koriat зазначимо, що цілком логічним та доцільним є його поширення на процеси метапам'яті, яка, у свою чергу, виступає невід'ємною складовою частиною метапізнання як психічного процесу, а дослідження метапам'яті вибудовують певний концептуальний напрям метакогнітивізму загалом [10; 11; 12]. Отже, метапам'ять пов'язана з пам'яттю так само, як і всі інші когнітивні та метакогнітивні процеси, за допомогою як мінімум двох динамічних процесуальних механізмів – моніторингу та контролю, кожний з яких, попри деякі розбіжності для окремих когнітивних процесів, виконує в структурі психіки людини в процесі пізнання аналогічні функції.

Деталізуючи функції метапроцесів моніторингу та контролю в структурі метапам'яті людини, J. Metcalfe, B. Schwartz, S. Joaquim зазначають деяку їхню поступовість, стадіальність: функції моніторингу полягають у забезпеченні трансляції інформації від об'єктивного до метарівня, первинній обробці інформації та її препарації для подальшого засвоєння (тобто спостереження людини за власними когнітивними, зокрема. мнемічними характеристиками й актуальними параметрами інформації, що підлягає засвоєнню). З іншого боку, наступний процес контролю забезпечує доцільність розподілу зусиль, управління та координацію механізмів, засвоєння інформації, передбачає стратегічне когнітивне планування, використання певної мнемічної тактики, зокрема адекватних ситуації пізнання та стану суб'єкту пізнання мнемічних технік [13].

У наших попередніх дослідженнях нам вдалося встановити, що рефлексія людиною власного когнітивного та мнемічного досвіду в певних видах діяльності може позитивно впливати на ефективність продукування нею нових, оригінальних, нетривіальних способів та (або) продуктів такої діяльності. До того ж емпіричним шляхом доведено, що структурні показники метамнемічної активності – метамнемічне відтворення та метамнемічна рефлексія тісно взаємодіють із низкою

показників вербальної та образної креативності (насамперед оригінальністю) [5].

Отже, систематизуючи досвід наших попередників, можемо дійти висновку, що елементи рефлексії, самоконтролю та регуляції пам'яті (психологічні характеристики як когнітивної, так і вольової природи) знаходять собі місце в структурі метапам'яті (передусім метапроцеси моніторингу та контролю) як вищої її форми. Одразу постає питання, як співвідносяться показники метапам'яті з показниками вольової регуляції, зокрема силою волі та самоконтролем людини в емоційній сфері, діяльності та поведінці.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підстав дослідження й емпірична характеристика основних психологічних особливостей саморегуляції мнемічної сфери суб'єкта навчально-професійної діяльності. Для цього вважаємо за необхідне розв'язати такі завдання дослідження: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми саморегуляції мнемічної сфери суб'єкта; 2) виділити й описати основні емпіричні закономірності співвідношення показників вольової активності та показників метапам'яті суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Як методи та методики емпіричного дослідження нами використані процедура кореляційного аналізу за Пірсоном, експериментально-інтроспективна методика «Метапам'ять» (Т. Хомуленко, Т. Доцевич), тест «Самооцінка сили волі» (Н. Обозов), опитувальник для виявлення вираженості самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та поведінці (Г. Нікіфоров, В. Васил'єв, С. Фірсова). До складу емпіричної виборки увійшли студенти 2–5 років навчання факультету початкової, технологічної та професійної освіти, фізико-математичного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 270 осіб.

Виклад основного матеріалу. Як вихідні показники для подальшого аналізу в структурі суб'єкта навчально-професійної діяльності нами виділені показники сили волі, самоконтролю в емоційній сфері, самоконтролю у сфері діяльності, соціального самоконтролю та загального самоконтролю; узагальнені показники метапам'яті – мнемічна обізнаність, мнемічна рефлексія та метамнемічне відтворення. У результаті здійсненого нами кореляційного аналізу показників метапам'яті (мнемічна обізнаність) та показників вольової сфери студентів нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) між показником сили волі, показником мнемічної обізнаності та показником емоційного самоконтролю ($r = 0,44$). Між іншими виділеними показниками вольової сфери та показником мнемічної обізнаності статистично достовірних

зв'язків не зафіксовано. Це може свідчити про те, що мнемічна обізнаність, виступаючи як система знань суб'єкта про свою пам'ять та особливості її функціонування, сама собою не вимагає від людини певних вольових та контролюючих проявів, водночас процес переживання людиною недостатньої або надмірної поінформованості щодо своєї пам'яті вимагає певної довільної локалізації, щоби лишатися в прийнятних межах емоційних проявів, інакше можливе суттєве ускладнення метамнемічної активності.

У результаті здійсненого нами кореляційного аналізу показників метапам'яті (мнемічна рефлексія) та показників вольової сфери студентів нами зафіксовано статистично достовірні позитивні кореляції (на рівні $p < 0,05$) між показником сили волі та показником мнемічної рефлексії ($r = 0,38$), показником самоконтролю в діяльності та показником мнемічної рефлексії ($r = 0,46$), показником соціального самоконтролю та показником мнемічної рефлексії ($r = 0,65$), показником загального самоконтролю та показником мнемічної рефлексії ($r = 0,54$). Водночас зафіксовано статистично достовірний негативний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) між показником емоційного самоконтролю та показником мнемічної рефлексії ($r = -0,4$). Констатуємо, що мнемічна рефлексія як процес осмислення, процес аналізу суб'єктом навчально-професійної діяльності своєї мнемічної своєрідності, свого мнемічного досвіду передбачає певну емоційну розкутість, отже, надмірний емоційний самоконтроль заважає людині досягнути причини своєї мнемічної ефективності або навпаки. Мнемічна рефлексія також потребує певного вольового напруження, контролю з боку свідомості, логіки та структури діяльності, вираженості індивіда в плані соціальної активності тощо. Узагалі, процес мнемічної рефлексії є яскраво вираженим, довільно регульованим метакогнітивним процесом.

У результаті здійсненого нами кореляційного аналізу показників метапам'яті (метамнемічне відтворення) та показників вольової сфери студентів нами зафіксовано статистично достовірні позитивні кореляції (на рівні $p < 0,01$) між показником сили волі та показником метамнемічного відтворення ($r = 0,62$), показником емоційного самоконтролю в діяльності та показником метамнемічного відтворення ($r = 0,47$), показником самоконтролю в діяльності та показником метамнемічного відтворення ($r = 0,68$), показником загального самоконтролю та показником метамнемічного відтворення ($r = 0,5$). Також зафіксовано відсутність статистично достовірного зв'язку між показником соціального самоконтролю та показником метамнемічного відтворення.

Припускаємо, що вибірковість довільного та мимовільного запам'ятовування, яку і характеризує показник метамнемічного відтворення, тісно

пов'язана з динамічною характеристикою вольової сфери суб'єкта навчально-професійної діяльності, вимагає від нього стриманості у власних емоційних проявах, ретельності та виваженості в процесі організації власної діяльності. Заглом, метамнемічне відтворення виступає як цілком довільний психічний процес, який передбачає розвинений самоконтроль суб'єкта в емоційній та діяльнісній сферах, індиферентний щодо самоконтролю в соціальній сфері.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) у теоретичному плані метапам'яті людини тісним чином пов'язана із процесами довільної регуляції, самоконтролю та самокерування суб'єктом своєї навчально-професійної діяльності, визначальними в цьому аспекті виступають процеси метамоніторингу (спостереження людини за власними когнітивними, зокрема мнемічними характеристиками й актуальними параметрами інформації, що підлягає засвоєнню) та метаконтролю (доцільність розподілу зусиль, управління та координація механізмів засвоєння інформації, стратегічне когнітивне планування, використання певної мнемічної тактики та конкретних адекватних ситуації мнемічних технік); 2) виявлено, що мнемічна рефлексія як складова частина метапам'яті супроводжується певним вольовим напруженням, контролем із боку свідомості, логіки та структури діяльності, вираженістю індивіда в плані соціальної активності тощо; 3) метамнемічне відтворення виступає як цілком довільний психічний процес, який передбачає розвинений самоконтроль суб'єкта в емоційній та діяльнісній сферах, індиферентний щодо самоконтролю в соціальній сфері.

Перспективними питаннями є уточнення опосередкованого впливу процесів метамоніторингу та метаконтролю на креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності через його метамнемічну підструктуру, з'ясування психологічної динаміки процесів самоконтролю у зв'язці з ефективністю метамнемічної підсистеми в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Література:

1. Блонский П. Память и мышление. *Избранные психологические произведения*. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.
2. Волошина В. Вплив інтерференції на метапам'яттєві судження студентів : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2015. 274 с.
3. Карпов А., Скитяева И. Психология метакогнитивных процессов личности. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. 352 с.
4. Лактіонов О. Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду : автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2000. 46 с.

5. Саврасов М., Ермоленко К. Особливості взаємозв'язку метамнемічних і креативних здібностей у структурі особистості студента. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 91–96.
6. Хомуленко Т. Развитие высших форм памяти. Харьков: ХГПУ им. Г. С. Сковороды, 1998. 222 с.
7. Хомуленко Т., Доцнвич Т. Метапам'ять: наукові підходи та експериментально-інтроспективна методика дослідження. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Психологія. 2014. Вип. 49. С. 193–211.
8. Brown A. et al. Learning, remembering, and understanding. *Handbook of child psychology / J. Flavell et al. Vol. 3 : Cognitive development*. 4th ed. New York : Wiley, 1983. P. 78–166.
9. Flavell G. Metamemory. *Perspective on the development of memory and cognition / J. Flavell, H. Wellman*. New York : Erlbaum, 1977. P. 3–34.
10. Jacoby L. Ironic effects of repetition: Measuring age-related differences in memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*. 1999. № 25. P. 3–22.
11. Kluge R. Cognitive knowledge and executive control: metacognition. *Life Science Regular Report*. 1982. № 21. P. 201–224.
12. Koriat A. Memory's knowledge of its own knowledge: The accessibility account of the feeling of knowing. *Metacognition: Knowing about knowing / J. Metcalfe & A. Shimamura (Eds.)*. 1994. P. 115–135.
13. Metcalfe J., Schwartz B., Joaquim S. The cue-familiarity heuristic in metacognition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*. 1993. №19. P. 851–864.
14. Nelson T. et al. Metamemory: A theoretical framework and new findings. *The Psychology of learning and motivation: Advances in research and theory*. 1990. № 26. P. 125–133.
15. Schneider W. The development of metacognitive knowledge in children and adolescents: Major trends and implications for education. *Mind, Brain, and Education*. 2008. Vol. 2. №. 3. P. 114–121.
16. Tulving, E., Madigan S. Memory and verbal learning. *Annual Review of Psychology*. 1970. № 21. P. 437–484.

Саврасов Н. В. Психологические особенности саморегуляции мнемической подструктуры субъекта учебно-профессиональной деятельности

Анализируются теоретико-методологические основания исследования психологических особенностей саморегуляции мнемической активности современного студента. Эмпирическим путём изучаются и интерпретируются основные характеристики саморегуляции мнемической подсистемы субъекта учебно-профессиональной деятельности, закладываются предпосылки дальнейших психолого-педагогических исследований механизмов и закономерностей влияния метакогнитивных факторов на динамику креативности будущего специалиста в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: метапамять, субъект, регуляция, учебно-профессиональная деятельность, воля, структура, показатель, связь.

Savrasov M. V. Psychological features of self-regulation of the mnemonic substructure of the subject of educational and professional activities

The theoretical and methodological bases of research of psychological features of self-regulation of mnemonic activity of the modern student are analyzed. Empirically studied and interpreted the main characteristics of self-regulation of the mnemonic subsystem of the subject of educational and professional activity, laid the foundation for further psychological and pedagogical research mechanisms and patterns of influence of metacognitive factors on the dynamics of creativity of the future specialist in the process of professional training.

Key words: meta-memory, subject, regulation, training and professional activities, will, structure, index, link.